

УДК 94:930.85

Станіслав Олексієнко

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
старший офіцер відділу запобігання корупційним ризикам
управління забезпечення доброчесності Департаменту персоналу,
Адміністрація Державної прикордонної служби України, м. Київ
ORCID ID 0000-0002-4827-7426
4439605@gmail.com

Олена Андрощук

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
начальник науково-дослідного відділу,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький
ORCID ID 0000-0001-7258-7689
anlena_km@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ВОРОГА ЯК СКЛАДОВОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

У статті розглядається проблема формування образу ворога як складової гібридної агресії Російської Федерації проти України. Передумовами формування ворожості є низка причин, серед яких соціально-історичні чинники, економічна та політична ситуація в світі, особистий досвід кожного конкретного індивіда тощо. Проведено аналіз концепцій, в яких з'ясовуються причини ворожості людини щодо інших людей і розглядається формування ворожості за допомогою конструювання образу ворога в колективній та індивідуальній свідомості. При цьому спостерігається штучний характер

© Олексієнко С., Андрощук О.

формування соціально-політичної реальності для великих соціальних груп, що здійснюється відповідно до намірів пануючої політичної еліти за допомогою засобів масової інформації. У статті наводиться визначення гібридної війни та її структурні компоненти, а також зазначається, що образ ворога є сформованим уявленням у свідомості людини, яке містить у собі когнітивну, емоційну та поведінкову складові. Наводиться визначення образу ворога як сформоване за допомогою пропаганди стереотипне уявлення про будь-кого чи будь-що, що має реальну або уявну загрозу цілісності та існуванню спільноти, засноване на упередженнях, установках та негативних ідентифікаціях, і насичується виключно негативними характеристиками, має демонічний характер, виявляється як носій антигуманних властивостей, а відтак легітимізує будь-які вияви насильства стосовно нього; формує негативне ставлення до всіх членів спільноти, незважаючи на їх індивідуальність; піддається сильному впливу засобів масової інформації, які у своїй роботі використовують в основному прийом когнітивного дисонансу.

Ключові слова: ворожість; образ ворога; гібридна війна; колективна свідомість; соціально-політична реальність.

1. ВСТУП

Гібридна військова агресія Росії проти України, що виявилися в анексії Криму, розв'язуванні та активній підтримці військових дій на Сході, а також у системних спробах дестабілізації суспільно-політичної й економічної обстановки нашої країни, є одним із прикладів ведення гібридної війни в умовах постіндустріального суспільства. Однією з важливих складових цієї війни є здійснення інформаційно-психологічного впливу з метою формування образу чужого та у подальшому образу ворога в індивідуальній та колективній свідомості для створення сприятливої суспільної думки, згуртованості населення навколо еліти у країні-агресорі. Отже, проведення наукових досліджень із проблематики протидії інформаційно-психологічного впливу є актуальним у реаліях сьогодення.

Постановка проблеми. Насамперед маємо зазначити, що розв'язування гібридної війни проти України нашим колишнім стратегічним партнером розпочалося не у лютому і не в березні 2014 року, підготовча фаза розпочалася значно раніше. Перші спроби трансфор-

мувати етногеографічні та національні відмінності українців у протиріччя здійснювались під час президентської виборчої кампанії 2004 року (розподіл у пропагандистських роликах українців на три сорти за територіальним принципом). Тому маємо констатувати, що формування у людській свідомості образу “іншого”, тобто відмінного від своєї етносоціальної групи, “чужинця”, а у разі потреби й образу ворога дозволяє швидко та ефективно змінювати суспільну думку широких верст населення у потрібному для керівництва країни-агресора напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці формування образу ворога й аналізу поняття ворожості присвячено наукові праці, в яких досліджується негативне ставлення до дійсності, що нас оточує [1]; [2]. У цих роботах ворожість розуміється як складне утворення, яке складається з трьох вимірів: “поведінка (агресія, антагоністичні реакції), ставлення (негативне ставлення або наміри до інших) та емоційний стан (від роздратування до гніву)”. В інших працях ворожість розглядається “у контексті профілактики та корекції на етапі соціалізації у дитячому та підлітковому віці” [3]–[5]. Також є наукові праці, в яких висвітлюються психогенетичні дослідження расових та етнічних особливостей взаємодії людини зі світом, що її оточує [6].

У межах цієї тематики для нас становлять інтерес причини ворожості людини щодо “іншого”. Прибічники теорії соціального навчання вважають, що високий чи низький рівень ворожості є результатом соціалізації (соціальної еволюції) особистості, групи, соціуму [7, с. 52]. Так, А. Бандура переконував, що вияв агресії є можливим лише за наявності у індивіда диспозиції, яка виникає внаслідок свідомого соціального навчання в процесі життєвого циклу людини [8].

Етнічні теорії розглядають ворожість одного етносу стосовно іншого як такі, що існують апріорі; соціальні теорії досліджують ворожість як існуючі в даному суспільстві відношення, і в першу чергу, боротьбу людини за виживання, ресурси та владу. Наприклад, у примітивних первісних групах ворожість у ставленні до чужих є природнім станом, а війна – це майже єдина форма взаємовідносин з чужою групою [9, с. 115–116].

Крім того, психологічні концепції також пояснюють, що агресивність розглядається як “первинна ворожість людей у ставленні один до одного, прагненням вирішити свої внутрішні психологічні проблеми за рахунок інших, необхідністю зруйнувати іншу людину, щоб вберегти себе”. Психоаналітик З. Фройд та його послідовники розглядають схильність до агресії як вроджений інстинкт людини, який надається їй від природи. Причому вроджені специфічні детермінанти поведінки є “бар’єром поступального руху цивілізації, розвиток якої прямує шляхом протиборства різнополярних інстинктів: розмноження, збереження виду та домінантності” [10, с. 47].

Виходячи із зазначеного вище, зауважимо, що конструювання у свідомості людини образу ворога є тісно пов’язаним з основними особливостями ворожості. Ці особливості досліджувались постфройдистами та недостатньо ними диференціювались при визначенні таких понять, як “ворожість”, “цинізм”, “гнів”, “агресивність” тощо. Представниками когнітивного підходу при визначенні поняття “ворожість” встановлено взаємозв’язок між емоційними та поведінковими виявами, виявлено кореляти ворожості щодо поведінкових та емоційних реакцій [11]; А. Басс розглядав ворожість як когнітивний компонент [12]; Д. Берфут досліджував ворожість як багатовимірне явище, що містить у собі зовнішні індикатори, поведінкові й емоційні корелянти [13]; Т. Сміт аналізує ворожість через негативні ставлення, стереотипи, установки, переконання [14]; теорії особистості визначають ворожість “як психічну властивість, особистісну рису, особливість характеру” [15].

Метою статті є спроба провести психологічний аналіз формування образу ворога як складової гібридної війни Російської Федерації проти України та окреслення перспектив подальших наукових розвідок з цієї проблематики.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досліджуючи сутність формування образу ворога як складової гібридної агресії, з метою уникнення плутанини у визначеннях гібридної війни, яких є величезна кількість, а також ураховуючи відсутність

загальноприйнятого правового визначення, нам доведеться його сформулювати в межах нашого дослідження.

Так, Національна воєнна стратегія США [16], аналізуючи агресію Росії проти України, ставить гібридну війну у проміжку між міждержавними і недержавними конфліктами й описує її таким чином: “військові дії, що пов’язують звичайні збройні сили та нерегулярні сили з метою створення невизначеності, перехоплення ініціативи й ослаблення супротивника”. Гібридна війна може містити використання як традиційних, так і асиметричних систем. У таких військових конфліктах можуть брати участь військові формування, які заперечують свою причетність до певної держави.

Відомий український експерт у галузі національної безпеки В. Горбулін, аналізуючи російський досвід, виокремлює три групи ключових компонентів, які співвідносяться із заходами в межах гібридних воєн:

- “1) традиційні військові засоби (використання регулярних військових підрозділів та озброєнь, а також сил спеціальних операцій);
- 2) квазімілітарна діяльність (створення і підтримка незаконних збройних формувань, підтримка та радикалізація сепаратистських рухів, формальні й неформальні приватні військові компанії);
- 3) операції немілітарного впливу, насамперед спеціальні інформаційні операції та “активні заходи” (у тому числі економічний тиск, операції в кіберпросторі, дипломатія, маніпуляції інформаційним простором)” [17].

Сучасний експерт Д. Кілгаллен, автор монографії “Випадковий партизан”, розглядає термін гібридної війни як “...найкраще визначення сучасних конфліктів” [18]. Причому автор підкреслює, що гібридна війна містить комбінацію партизанської і громадянських воєн, а також заколоту та тероризму.

Розглядаючи різні підходи до визначення поняття гібридної війни, доцільно зазначити один пікантний факт – абсолютна більшість офіційних документів, доктрин та досліджень розглядають зазначене поняття лише в контексті дій держави потенційного (за винятком, за зрозумілих умов, українських авторів) супротивника, виокремлюючи при цьому етичну складову гібридної війни, її виключно агресивний

та аморальний характер. У цьому зв'язку можна пригадати висловлювання відомого музиканта А. Макаревича, що було опубліковано ним на сторінці у Фейсбуці 22 березня 2017 року: “Цікаво – країни періодично нападають одна на одну, але скрізь міністерства оборони. Чи є де-небудь міністерство нападу”?

У контексті нашого дослідження не можна обійти увагою статтю [19], що була опублікована начальником генерального штабу Російської Федерації В. Герасимовим у лютому 2013 року, у якій на прикладі проведення так званих кольорових революцій взагалі та Арабської весни зокрема автор розкриває основні етапи проведення гібридної війни. На жаль, громадяни України можуть пересвідчитись у тому, що зазначена В. Герасимовим модель гібридної війни повною мірою застосована проти України. Діаграму, що розкриває основні етапи гібридної війни, наведено на рисунку.

Підбиваючи підсумок, можемо сформулювати визначення гібридної війни як проведення комплексу негласних операцій, що складається з поєднання невійськових та військових заходів, спрямованих на зміну державного устрою або зміщення правлячої еліти держави-мішені з метою оволодіння її ресурсним потенціалом та/або змін її внутрішньо-зовнішньополітичного курсу у вигідному для країни агресора напрямку.

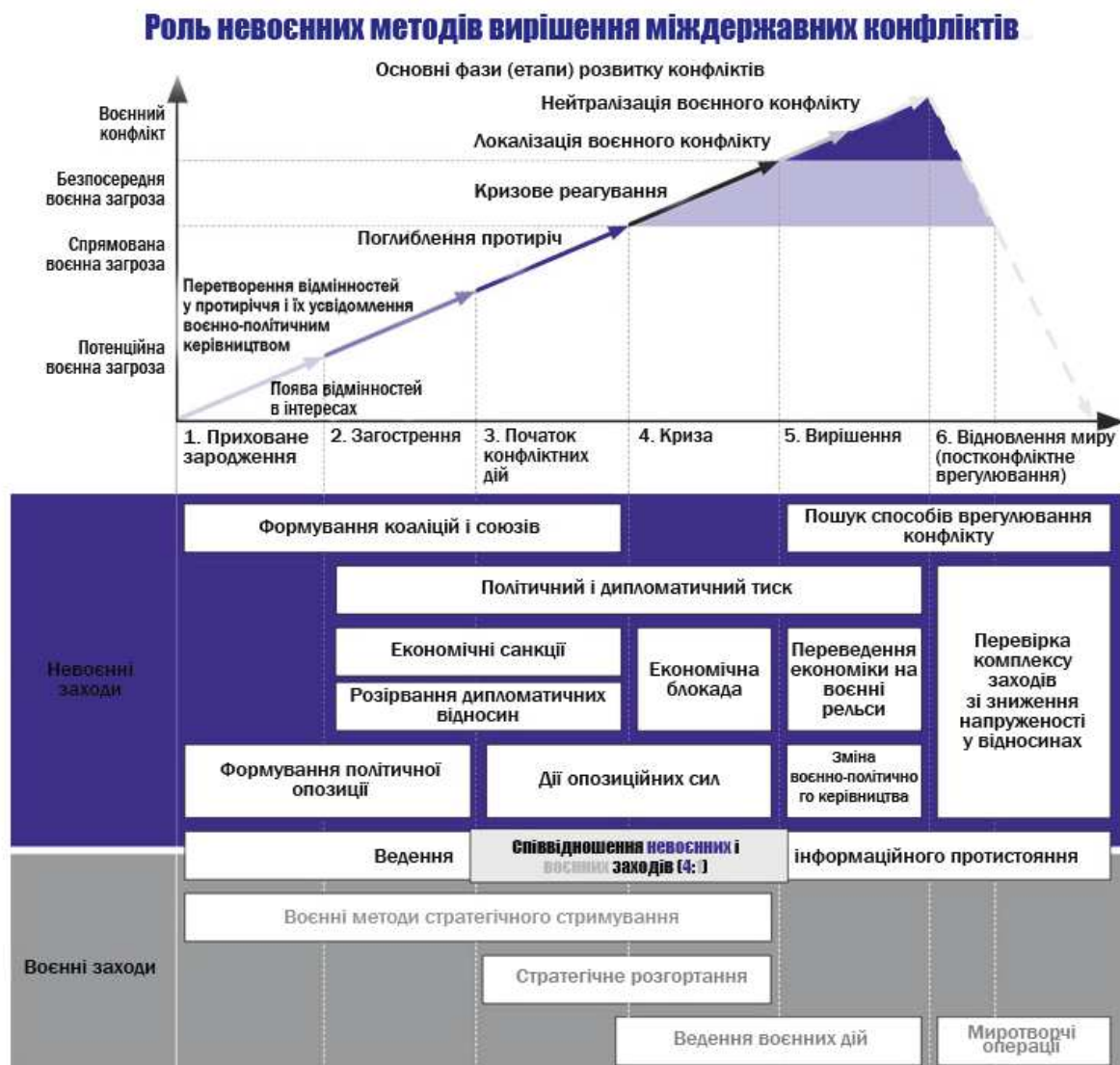
Стисло розглянемо структурні компоненти здійснення гібридної війни:

1. Активне застосування пропаганди з метою:

послаблення позицій еліти в країні-мішені, поглиблення, підкреслювання, а згодом й протиставлення відмінностей суспільства за регіональними, національними, мовними, класовими та конфесійними ознаками;

формування образу чужого та в подальшому образу ворога в індивідуальній і колективній свідомості, використання внутрішньогрупових або позагрупових установок (формування та розвиток почуття протистояння між населенням держав, що конфліктують), у тому числі з метою створення сприятливої суспільної думки, згуртованості населення навколо еліти у країні-агресорі;

формування/підтримання медійного супроводу агресії на міждержавному рівні у вигідному світлі.

Основні етапи гібридної війни

2. Проведення підривної діяльності, що охоплює дестабілізацію у країні-мішені соціально-політичної та економічної обстановки шляхом створення або задіяння приватних нерегулярних військових формувань, терористичних угруповань, партизанських та повстанських рухів, здійснення актів диверсій, саботажу, терористичних актів тощо.

3. Здійснення економічного та політико-дипломатичного тиску (весь спектр методів і прийомів впливу на економічну та соціаль-

но-політичну складові держави-мішені з використанням легальних (правових) механізмів).

4. Точкова військова агресія безпосередньо збройними силами держави-агресора без розпізнавальних знаків. При цьому категорично заперечується їх державна приналежність на офіційному рівні.

5. Демонстрація військової потужності шляхом розгортання поблизу кордонів країни-мішені значних військових угруповань, котрі здатні нанести в стислий термін значний збиток.

Виходячи із здійсненого нами аналізу, необхідно зазначити, що проведення гібридної війни неможливе без формування у свідомості власних громадян образу ворога, який ще вчора міг сприйнятись як друг. На аналізі цього феномену ми зупинимось більш ретельно.

За концепцією Е. Фромма, суспільний нарцисизм прагне до задоволення, яке досягається за допомогою уявлень щодо переваги однієї спільноти над іншою. На його думку, груповий нарцисизм є запорукою успішності кожної організованої групи: “Члени групи повинні вірити якщо не в перевагу над іншими, то принаймні в свою правоту” [20, с. 68].

Отже, ідентифікація індивіда зі спільнотою через процес протиставлення чужинцям, мабуть, є першопричиною виникнення уявлення про образ ворога. Однак було б наївно вважати, що ворожість людини і формування в її свідомості певних установок, що фіксують образ ворога, визначається лише таким спрощеним уявленням. Використовуючи потужності сучасних засобів масової інформації, соціальних мереж із метою насичення інформаційного простору повідомленнями, що формують у потрібної етносоціальної групи певні установки стосовно іншої (інших) групи, можна, не витрачаючи значних ресурсів, домогтися у стислий термін формування у масовій свідомості відчуття смертельної небезпеки, що начебто надходить від конкретної нації. Підкреслимо, що саме відчуття нацією загрози власному існуванню і відрізняє поняття “ворога”, як носія антигуманних якостей, носія Зла від “іншого/чужинця”, де проглядається лише сформована установка щодо людей/етносоціальних груп з іншими, відмінними соціальними та культурними цінностями.

Є. Сенявська, яка вивчала психологію учасників військових дій, приділила багато уваги психологічним аспектам вивчення “образу ворога”. Історик характеризує “образ ворога” як проблему сприйняття супротивника, ставлення до якого є частиною більш широкої історико-психологічної проблематики “ми-вони”, “свій-чужий” [21, с. 52]. “Під час збройного конфлікту проблема загострюється до краю, виступаючи у гіпертрофованих формах: потенційно небезпечний “чужий” перевтілюється в реального смертельного ворога, – зазначає Є. Сенявська, “розмитий образ повертається досить конкретними виявами нещастя, що йдуть від чужого. Звідси і переважання емоційно суб’єктивного начала в оцінках супротивника: ті якості, які для “своїх” оцінюються виключно як позитивні, розглядаються, як правило, в негативному ключі. “Образ ворога” має візуальний характер, його метою є заміщення у колективній свідомості реального образу представника іншої країни або іншої національності [21, с. 62].

У суспільній свідомості ворог пов’язується виключно з негативними характеристиками, що свідомо гіпертрофуються офіційною пропагандою. При цьому, зазначає Є. Сенявська, механізм конструювання образу ворога є універсальним: його спрямовано на обґрунтування своєї правоти у війні (підкреслення агресивності супротивника, його жорстокості, підступності тощо), і перше, і друге досягається шляхом протиставлення своїм власним якостям, які розглядаються як позитивні цінності [21, с. 251]. Отже, “образ ворога” виконує консолідуючу функцію, об’єднуючи спільноту для вирішення будь-якої проблеми.

Водночас необхідно зазначити, що формування образу ворога у свідомості населення під час збройного нападу чи підготовки до нього може та має право розглядатися як необхідний інструмент державної політики, що має на меті консолідацію суспільства для нанесення агресору значних збитків та припинення агресії. Але, навіть не вдаючись до ґрунтового аналізу подій, пов’язаних з інформаційним висвітленням у російських засобах масової інформації внутрішньо- та зовнішньополітичного курсу України, нескладно згадати інформаційний супровід ними Революції Гідності, навіть на початку 2014 року.

Маємо зазначити логічну суперечність у тому, що населення великої (з географічної точки зору), могутньої (з військової точки зору) та більш розвиненої економічно країни раптово побачило страшного ворога поряд зі своїми кордонами. Абсурдність ситуації досягла максимуму під час анексії Криму та розв'язування бойових дій на Сході. Пересічні росіяни боялися за власну безпеку, бо щиро вважали своїм ворогом українців, котрі при цьому гинули від вогню російських військово-службовців, захищаючи власну Батьківщину. Саме тут йдеться про штучний, маніпулятивний характер формування образу ворога, що відрізняється аморальністю у контексті відсутності необхідності нації у самозахисті. І саме тут ми маємо вказати на відповідальність політичної еліти держави за створення образу ворога щодо представників вибраних груп, використовуючи весь арсенал пропаганди. Адже, саме в ситуаціях соціальної напруженості створюються хибні уявлення про генетичні риси народів, що заважають вести відкритий діалог, а також щодо ієрархії етносів, з якими можна підтримувати дружні стосунки.

У межах нашого дослідження становить інтерес досить незвична, на наш погляд, і дискусійна концепція спадкової психологічної обумовленості міжетнічних конфліктів, запропонована російським психоаналітиком М. Решетніковим [22], у межах теорії соціально-історичної психіатрії. На думку вченого, якщо в історії народу існує важка психологічна травма (військова окупація, насильницька колонізація, факти геноциду тощо), пов'язана з масовим (національним) приниженням, то через якийсь досить тривалий проміжок часу (десятиліття і навіть століття) можуть відродитись ідеї національної ненависті, які за наявності сприятливих умов (додаткові негативні економічні, соціальні або політичні чинники) потім перетворюються у стійку переконаність конкретного народу або етнічної групи у своїй первинній правоті, а також в особливій месіанській ролі у поєднанні з ідеями національної гордості, величі і самопожертвування заради помсти. При цьому така месіанська роль може розглядатись як причина формування або відтворення образу ворога як на рівні індивідуальної свідомості, так і в загальнонаціональній (етнічній) ментальності. Опираючись на вищезазначені висновки, автор визначає образ ворога як стійкий

психологічний стереотип, що зберігається у свідомості тривалий час і має здатність до відродження через тривалі історичні періоди [22].

Виходячи з цієї точки зору, ураховуючи, що у членів спільноти є певна історична психотравма, можна стверджувати, що застосування політичною елітою інструментарію інформаційного впливу на соціальні групи дає дійсно фантастичні результати у маркуванні ворога та розпалюванні ненависті до представників іншого етносу, з якими ще вчора мирно співіснували.

Як приклад, який наочно ілюструє легкість подібного розвитку подій за наявності відповідного бажання еліти, звернемось до подій, що передували громадянській війні в Югославії [22]. Так, у 1998 році політична еліта країни на чолі з С. Мілошевичем почала активно експлуатувати історичні події, що стосуються збройного конфлікту між сербами та мусульманами у місті Косово. Для формування у свідомості образу ворога, крім інших, було задіяно прийом формування психологічної установки. За підтримки офіційної влади було проведено процедуру ексгумації захоронення сербського князя Лазаря, який загинув у битві під Косово. Гріб перевозили з одного селища до іншого, при цьому в кожному з них проводили символічну процедуру поховання й оплакування. Як результат, стан тривоги та невпевненості, які відчували люди внаслідок складної соціально-економічної обстановки, доповнився штучно створеною історичною “правдою”, яка дозволила адресувати всі проблеми, горе та негаразди сербів конкретному ворогу – боснійському, а потім і албанському мусульманину. Зрозуміло, що всі боснійські й албанські мусульмани почали сприйматись як винуватці всіх історичних негараздів сербів, що дозволило легітимізувати будь-які форми насилля стосовно “новопризначеного” ворога.

Серби почали грабувати, вбивати і гвалтувати із середньовічною жорстокістю. Особливої пікантності застосуванню вищезазначеного прийому надає саме дата битви та загибелі символічного “добра”, тобто князя Лазаря – це 1389 рік. Тобто ці події відбувались більш ніж 600 років тому назад, тому можемо зробити висновок, що для формування образу ворога строку давності не існує.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, образ ворога або чужого як явище дійсності, що нас оточує, у свідомості створюється згідно з нашим сприйняттям навколишнього світу. А це, у свою чергу, коректується політичною елітою, що знаходиться при владі. Завдання потрібного впливу на людину здійснюють, як правило, засоби масової інформації, які підлаштовуються під конкретну суспільно-політичну обстановку.

Тому образ ворога можна розглядати як стереотипне уявлення про будь-кого чи будь-що, яке сформовано засобами пропаганди в колективній та індивідуальній свідомості і становить уявну або реальну загрозу існуванню і цілісності спільноти (нації, етносу, групи тощо). Це уявлення засновується на негативних ідентифікаціях та установках і може зберігатись тривалий час.

При виникненні потенційної або реальної загрози збройного конфлікту чи збройного протистояння сформований образ чужого може перетворитись в образ ворога, якщо в людей з'являється відчуття небезпеки, яка загрожує базовим цінностям спільноти або взагалі її існуванню.

Образ ворога як феномен соціальної дійсності має такі характеристики:

- мобілізує населення навколо влади, що “гарантує” позбавлення від загрози знищення;

- є носієм антилюдських та антигуманних властивостей і рис та, отже, дозволяє будь-які способи, форми і методи стосовно ворога;

- є постійним об'єктом уваги засобів масової інформації, які, як правило, використовують прийом когнітивного дисонансу;

- допомагає розрізняти всі інші спільноти як ворожі, нейтральні та дружні;

- надає можливість негативно ставитись до всіх людей, які належать “ворожій” спільноті, без урахування їх індивідуальності;

- виправдовує будь-які висловлювання, дії тощо “нашої” спільноти, визнаючи їх правдивість і чесність порівняно з висловлюваннями, діями “ворожої” спільноти;

виключно негативно характеризує все, що належить “ворожій” спільноті, формує у свідомості людей стійкі уявлення щодо смертельної небезпеки, знищення базових цінностей спільноти, можливості її дезінтеграції тощо;

є дієвим механізмом пропагандистського впливу як одного з найважливіших чинників у структурі гібридної війни.

Гібридна війна розглядається як проведення комплексу негласних операцій, що складаються з поєднання невійськових та військових заходів, спрямованих на зміну державного устрою або зміщення правлячої еліти держави-мішені з метою опанування її ресурсного потенціалу та/або змін її внутрішньо-, зовнішньополітичного курсу у вигідному для країни-агресора напрямку.

На жаль, наші громадяни повною мірою оцінили технологічність здійснення гібридної агресії Російською Федерацією в умовах незахищеного інформаційного простору України, недостатнього рівня обізнаності населення щодо сутності, методів та прийомів інформаційно-психологічного впливу.

Перспективи подальшого дослідження цієї проблематики вбачаються у вивченні і розробленні відповідних рекомендацій щодо протидії інформаційно-психологічного впливу з боку країни-агресора.

Список використаних джерел

1. Кузнецова С. О. Враждебность и психические заболевания. *Объединенный научный журнал. Фонд научных публикаций*. 2007. Выпуск 1. С. 32–34.
2. Охматовская А. В. Психологические особенности враждебности у больных с психосоматическими заболеваниями (бронхиальная астма) : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.04. Москва : МГУ, 2001. 18 с.
3. Реан А. А. Агрессия и агрессивность личности. *Психологический журнал*. 1996. Выпуск 5. С. 3–18.
4. Румянцева Т. Г. Понятие агрессивности в современной психологии. *Вопросы психологии*. 2008. Выпуск 1. С. 81–88.
5. Фурманов И. А. Детская агрессивность: психодиагностика и коррекция. Минск, 1996. 216 с.
6. Крючкова А. С. Психологические и психогенетические особенности враждебных и агрессивных стратегий поведения подростков и молодежи

различной этнической принадлежности : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.13. Ростов-на-Дону, 2016. URL: <https://docplayer.ru/56179338-Kryuchkova-anna-sergeevna.html> (дата звернення 17.10.2019).

7. Бассиюни К. Воспитание цареубийц. Санкт-Петербург : АСТ, 1999. 161 с.

8. Андреева Г. М., Богомолова Н. Н., Петровская Л. А. Зарубежная социальная психология XX столетия. *Теоретические подходы* : учебное пособие для вузов. Москва : Аспект Пресс, 2002. С. 49–62.

9. Гарт Т. Р. Почему люди бунтуют. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 462 с.

10. Лоренц К. Психология человеческой агрессивности : хрестоматия. Минск : Харвест, 2001. 656 с.

11. Мещерякова А. В., Пономарева А. Ю. Актуализация образа врага в общественной мысли современного российского общества: Психологический аспект. *Электронный сборник статей по материалам XXI международной научно-практической конференции*. Москва : Изд-во “МЦНО”. Выпуск 2 (20). 2015. С. 29–38. URL: [http://www.nauchforum.ru/archive/MNF_humanities/2\(20\).pdf](http://www.nauchforum.ru/archive/MNF_humanities/2(20).pdf) (дата звернення 17.10.2019).

12. Buss A. H. The psychology of aggression. New York : Willey, 1961. 307 p.

13. Barefoot J. C. Developments in the measurement of hostility. *Hostility, coping and health*. Washington : American Psychological Association, 1992. P. 13–31.

14. Smith T. W. Hostility and health: Current status of a psychosomatic hypothesis. *Health psychol.* 1992. Vol. 11. P. 139–150.

15. Larkin K. T., Martin R. R., McClain C. E. Cynical Hostility and the Accuracy of Decoding Facial Expressions of Emotions. *Journal of Behavioral Medicine*. 2002. Vol. 25 (3). P. 285–293.

16. The National Military Strategy of the United States of America 2015. The United States Military's Contribution To National Security. June 2015. 25 p.

17. Горбулін В. Гібридна війна: все тільки починається... *Дзеркало тижня. Україна*. 25 березня 2016. URL: https://dt.ua/internal/gibridna-viyna-vse-tilki-rochinayetsya-_html (дата звернення 17.10.2019).

18. Kilcullen D. The Accidental Guerrilla. 2009. 306 p.

19. Герасимов В. Цінність науки в передбаченні. 2014. URL: <https://www.vprk-news.ru/articles/14632/> (дата звернення 17.10.2019).

Фромм Э. Индивидуальный и общественный нарциссизм. *Гуманистический психоанализ*. Санкт-Петербург : Питер, 2002. С. 66–100.

20. Сенявская О. С. Психология войны в XX столетии: исторический опыт России : монография. Москва, 1999. 383 с.

21. Решетников М. М. Клинический метод в изучении и разрешении конфликтов (социально-историческая психиатрия). 2010. URL: <http://anthropology.ru/ru/text/reshetnikov-mm/klinicheskiy-metod-v-izuchenii-i-razreshenii-mezhnacionalnyh-konfliktov> (дата звернення 17.10.2019).

References

1. Kuznetsova S. O. (2007). *Vrazhdebnost' i psikhicheskiye zabolevaniya* [Hostility and mental diseases]. *Ob'yedinennyy nauchnyy zhurnal. Fond nauchnykh publikatsiy* [Joint Scientific Journal. Foundation for Scientific Publications]. 1. S. 32–34. [in Russian].
2. Ohmatovskaya A. V. (2001). *Psikhologicheskiye osobennosti vrazhdebnosti u bol'nykh s psikhosomaticheskimi zabolevaniyami (bronkhial'naya astma)* : avtoref. dys. ... kand. psikh. nauk : 19.00.04 [Psychological characteristics of hostility in patients with psychosomatic diseases (bronchial asthma) : author's abstract of dissertation for a candidate degree by specialty 19.00.04]. Moskva. MGU. 18 s. [in Russian].
3. Rean A. A. (1996). *Agressiya i agressivnost' lichnosti* [Aggression and aggressiveness of personality]. *Psikhologicheskiy zhurnal* [Psychological Journal]. 5. S. 3–18. [in Russian].
4. Rumyantseva T. G. (2008). *Ponyatiye agressivnosti v sovremennoy psikhologii* [The concept of aggressiveness in modern psychology]. *Voprosy psikhologii* [Questions of psychology]. 1. S. 81–88. [in Russian].
5. Furmanov I. A. (1996). *Detskaya agressivnost': psikhodiagnostika i korrektsiya* [Children's Aggression: Psychodiagnosics and Correction]. Minsk. 216 s. [in Russian].
6. Kryuchkova A. S. (2016). *Psikhologicheskiye i psikhogeneticheskiye osobennosti vrazhdebnykh i agressivnykh strategiy povedeniya podrostkov i molodezhi razlichnoy etnicheskoy prinadlezhnosti* : avtoref. dis. ... kand. psikh. nauk : 19.00.13 [Psychological and psychogenetic features of hostile and aggressive behavioral strategies of adolescents and youth of different ethnicities : author's abstract of dissertation for a candidate degree by specialty 19.00.13]. Rostov-na-Donu. URL: <https://docplayer.ru/56179338-Kryuchkova-anna-sergeevna.html>. (data zvernennya 17.10.2019). [in Russian].
7. Bassiyuni K. (1999). *Vospitaniye tsareubiyts* [Upbringing of regicides]. Sankt-Peterburg. AST. 161 s. [in Russian].
8. Andreeva G. M., Bogomolova N. N., Petrovskaya L. A. (2002). *Zarubezhnaya sotsial'naya psikhologiya XX stoletiya* [Foreign social psychology of the twentieth

century]. Teoreticheskiye podkhody : uchebnoye posobiye dlya vuzov [Theoretical approaches : textbook for universities]. Moskva. Aspekt Press. S. 49–62. [in Russian].

9. Garr T. R. (2005). *Pochemu lyudi buntuyut* [Why do people rebel]. Sankt-Peterburg. Piter. 462 s. [in Russian].

10. Lorents K. (2001). *Psikhologiya chelovecheskoy agressivnosti : khrestomatiya* [The Psychology of Human Aggression : anthology]. Minsk. Harvest. 656 s. [in Russian].

11. Meshcheryakova A. V., Ponomareva A. Yu. (2015). *Aktualizatsiya obraza vraga v obshchestvennoy mysli sovremennogo rossiyskogo obshchestva: Psikhologicheskiy aspekt* [Actualization of the image of the enemy in social thought of modern Russian society: Psychological aspect]. Elektronnyy sbornik statey po materialam XXI mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii [Electronic collection of articles on the materials of the XXI international scientific-practical conference]. Moskva. Izd-vo "MTsNO". 2 (20). S. 29–38. URL: [http://www.nauchforum.ru/archive/MNF_humanities/2\(20\).pdf](http://www.nauchforum.ru/archive/MNF_humanities/2(20).pdf) (data zvernennya 17.10.2019). [in Russian].

12. Buss A. H. (1961). *The psychology of aggression*. New York. Willey. 307 p. [in English].

13. Barefoot J. C. (1992). *Developments in the measurement of hostility*. Hostility, coping and health. Washington. American Psychological Association. P. 13–31. [in English].

14. Smith T. W. (1992). *Hostility and health: Current status of a psychosomatic hypothesis*. Health psychol. Vol. 11. P. 139–150. [in English].

15. Larkin K. T., Martin R. R., McClain C. E. (2002). *Cynical Hostility and the Accuracy of Decoding Facial Expressions of Emotions*. Journal of Behavioral Medicine. Vol. 25 (3). P. 285–293. [in English].

16. (2015). *The National Military Strategy of the United States of America 2015*. The United States Military's Contribution To National Security. 25 p. [in English].

17. Horbulin V. (2016). *Hibrydna viyna: vse til'ky pochynayet'sya...* [Hybrid war: it's just getting started...]. Dzerkalo tyzhnya. Ukrayina [The looking glass of the week. Ukraine]. URL: <https://dt.ua/internal/gibridna-viyna-vse-tilki-pochinayetsya-.html> (data zvernennya 17.10.2019). [in Ukrainian].

18. Kilcullen D. (2009). *The Accidental Guerrilla*. 306 p. [in English].

19. Gerasimov V. (2014). *Tsinnist' nauky v peredbachenni* [The value of science in prediction]. URL: <https://www.vpk-news.ru/articles/14632/> (data zvernennya 17.10.2019). [in Ukrainian].

20. Fromm E. (2002). *Individual'nyy i obshchestvennyy nartsissizm* [Individual and social narcissism]. Gummanisticheskiy psikhoanaliz [Humanistic Psychoanalysis]. Sankt-Peterburg. Piter. S. 66-100. [in Russian].

21. Senyavskaya O. S. (1999). *Psikhologiya voyny v XX stoletii: istoricheskiy opyt Rossii* : monografiya [Psychology of the war in the twentieth century: the historical experience of Russia : monograph]. Moskva. 383 s. [in Russian].

22. Reshetnikov M. M. (2010). *Klinicheskiy metod v izuchenii i razreshenii konfliktov (sotsial'no-istoricheskaya psikhiatriya)* [Clinical method in the study and resolution of conflicts (socio-historical psychiatry)]. URL: <http://anthropology.ru/ru/text/reshetnikov-mm/klinicheskiy-metod-v-izuchenii-i-razreshenii-mezhnatsionalnyh-konfliktov> (data zvernennya 17.10.2019). [in Russian].

Stanislav Oleksiienko, Olena Androshchuk. The psychological features of the image of the enemy as a component of the hybrid war of the Russian federation against Ukraine

In the given paper it is considered the problem of forming of image of the enemy as a component of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine. Preconditions of hostility formation are a number of reasons among which social and historical factors, economic and political situation in the world, personal experience of a concrete individual etc. It is analyzed a number of concepts that explain the reasons of a person's hostility regarding others and process of hostility formation in the light of enemy's image construction in individual and collective consciousness. Hereby it is noticed the artificial character of social and political reality formation for big social groups that is conducted according to the intentions of dominating political elite with the help of mass media. The definition of hybrid war is given, its structural components are given. It is examined the enemy's image as a formed in the individual's consciousness concept that consists of cognitive, emotional and behavioral components. It is defined the notion of enemy's image as a formed with the help of propaganda stereotypic concept about somebody or something that has a real or imaginary threat to the integrity and existence of the community, is based on biases, negative identifications and filled only with negative characteristics, has a demonic character, is displayed as a carrier of antihuman virtues and afterwards legitimizes any expressions of violence; forms negative attitude to all community members despite their individuality; responds to strong treatment of mass media that use first of all the mechanism of cognitive dissonance.

Key words: hostility; enemy's image; hybrid warfare; collective consciousness; social and political reality.